

Magyar nyelvtudomány, 1989

Általános Nyelvészeti Tanulmányok.

XVII. kötet. Szerkesztette Telegdi Zsigmond és Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 389 l.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetében készülő, 1963-ban útjára indított általános nyelvészeti sorozat 17. darabja magyar mondattani dolgozatokat gyűjt egybe. A sorozat hagyományainak megfelelően tematikus kötet a „Tanulmányok a magyar mondattan köréből” alcímmel jelent meg. Tíz – jobbra a Nyelvtudományi Intézet munkatársai által írt – tanulmányt és több (a 70-es évek végén, a 80-as évek első felében megjelent) jelentős külföldi és hazai szintaxiselméleti munkát, irányzatot bemutató recenziót tartalmaz.

Az írások a Nyelvtudományi Intézetben készülő „Strukturális magyar nyelvtan” munkálataihoz kapcsolódnak: előtanulmányok a nyelvtan egyes fejezeteihez, egy-egy részproblémát dolgoznak ki vagy alternatív megoldásokat javasolnak. (Időközben a nyelvtan első két kötete megjelent: *Mondattan*. Bp., 1992; *Fonológia*. Bp., 1994.)

E magyar mondattani kutatások elméleti keretét elsősorban a generatív nyelv-elmélet (kormányzás- és kötéselmélet, univerzális grammatika) adja. Ugyanakkor a szerzők hasznosítják a hagyományos magyar nyelvészeti iskolák eredményeit is, s arra törekszenek, hogy munkájuk ne csupán a generatív szemléletű grammatikai kutatásokat gazdagítsa, hanem a leírás szintjén is új problémákat vessen fel és oldjon meg.

A mondatszimbólum alatti csomópontokra vonatkozó mellérendeléssel foglalkozik Bánréti Zoltán *A magyar mellérendelő szerkezetek szintaxisáról* című dolgozatában. Arra törekszik, hogy igazolja a koordinált szerkezetek általa adott definíciójának az érvényességét: a mellérendelő szerkesztek fókuszálható összetevőkből álló, endocentrikus struktúrák. A dolgozat kifejti: e szerkezetek empirikus tulajdonságai konzisztensek a definícióból adódó következményekkel.

Kissé „kilóg” e mondattani gyűjteményből Fabó Kinga *A gyakorító és mozzanatos igék morfológiája és szemantikája* című tanulmánya. Mondanivalójának lényege az, hogy a gyakorító, illetve mozzanatos képzőkkel létrejött igeosztályok messze nem egységesek, e képzők nagyrészt teljesen elvesztették produktivitásukat. Így alapszó és képző szemantikailag összeforrt, meglévő, kész lexikai egysége a nyelvnek, nem egy produktív folyamat eredményeként jött létre. Példák sorával igazolja azt is, hogy alig van olyan gyakorító vagy mozzanatos képzőnk vagy képzőcsoportunk, melyeknek egyedüli és kizárólagos funkciója a cselekvés gyakorítása, illetőleg a pillanatnyi cselekvés kifejezése lenne.

Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószekey Gábor *A magyar segédigék rendszeréről* ír, abból a feltevésből kiindulva, hogy nem minden végesalak (verbum finitum) elemzendő önálló igeként (igei csoportként): a ragozott igealak néha csak része az igei csoportnak. A dolgozat azokat a szerkezeteket vizsgálja, melyekben a verbum finitum mellett egy infinitívus (ni-alak) is áll. A szerzők

megkísérlik kidolgozni azokat a szintaktikai ismérveket, melyek alapján formálisan eldönthető, mely ragozott igék játszanak alárendelt szerepet az infinitívus mellett. A hagyományos szóhasználatnak megfelelően ezek a végesalakok segédigék.

A magyar egyszerű mondatok szórendjével foglalkozik Kenesei István *Logikus-e a magyar szórend?* című írásában. A szerző a múlt századi, valamint a mai generatív kompozíció alapján kidolgozott felfogások kritikai ismertetése után fejt ki saját hipotézisét: a szabad szórendű magyarban az elemek rendjét végső soron a logikai funkciók és ezek hatóköri összefüggései határozzák meg. A jó és a rossz szórendek közti választás a mondatok (logikai) szemantikai reprezentációjában dől el.

É. Kiss Katalin a generatív irodalomban „alanyi kontrollos szerkezet”-nek nevezett mondatípus magyar megfelelőjét vizsgálja *Egy főnévi igeneves szerkezet-ről* című dolgozatában. Megállapítja, hogy a magyarban – szemben például az angollal – ez a mondatípus kettős szerkezetű: a benne szereplő infinitívus egy beágyazott mondat fejeként, valamint egy egyszerű mondat predikatív névszójaként egyaránt értelmezhető. A szerző a jelenség okára is megpróbál rávilágítani.

Komlósy András *Fókuszban az igék* címmel különböző igecsoporthoz tartozó igék szintaktikai viselkedését elemzi a magyar szintaxis É. Kiss Katalin által kidolgozott modelljében, s rámutat arra, hogy sok, teljesen szabályos szerkezetéről a modell vagy nem ad számot, vagy téves értelmezést nyújt.

Kornai András *A főnévi csoport egyeztetése* című tanulmányában amellet érvel, hogy nincs elvi akadálya annak, hogy különféle egyeztetési jelenségeket környezetfüggetlen nyelvtanokkal (Context-Free Grammar) írjunk le. Vizsgálatához az empirikus anyagot a magyar főnévi csoport közvetlen összetevős szerkezetének a leírása szolgáltatja. A szerző szerint a komplex szimbólumokat tartalmazó környezetfüggetlen szabályokkal (illetve a belőlük kialakítható szabálysémákkal) az egyeztetési jelenségek is jól megragadhatók.

Prószéky Gábor *Határozók, szabad határozók* című dolgozatában szintaktikai kritériumokat keres a mondatokban szereplő adverbialis elemek vonzat vagy szabad határozó voltának eldöntésére. A szabad határozókat szintaktikai viselkedésük alapján osztályozza, majd szemantikailag is jellemzi őket.

Varga László *Szintaktikai szerkezet és intonációs tagolás a magyar mondategészben* című tanulmánya a magyar mondategész (azaz magasabb szintű mondatnak nem alárendelt mondat) intonációs tagolását kísérli meg. Azzal a kérdéssel foglalkozik tehát, hogy a mondat egymást követő részeit hogyan különítik el, egyúttal kapcsolják össze egymással az intonációs határformák. A szerző a mondatok intonációs határformákkal elkülönített részeit intonációs tömböknek nevezi. Az intonációs tömböket jobbra a mondategész felszíni szerkezete határozza meg.

Wacha Balázs *A folyamatos – nem folyamatos szembenállásról* készített dolgozatában a magyar aspektualitás kérdéseivel foglalkozik. A gazdag szakirodalmat feldolgozó írás fő célja a folyamatos aspektusú szerkezetekre vonatkozó problémák fölvetése, körüljárása volt. A tanulmány foglalkozik a statikus/atelikus/telikus – folyamatos, valamint a teljesítmény/eseményt leíró – befejezett igeszemlélet összefüggéseivel is.

A tanulmányokban sok az új, szokatlan (esetenként mesterkélt, nehézkes), a generatív nyelvelmélet terminus technicusait nem mindig a legszerencésebben

magyarító szakszó. A jelenség arra készíti az értő olvasót, hogy maga is erőfeszítéseket tegyen egy – a magyar nyelv szellemének jobban megfelelő – szakszókincs megteremtése érdekében.

Horváth Katalin

Dezső László: A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvemlékek magyar jövevényszavai.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 99 l. (Nyelvtudományi Értekezések 128.)

Dezső László évtizedek óta foglalkozik az ukrán nyelvvel. Kutatásaira épül a hétközetes ukrán etimológiai szótár eddig megjelent első kötetében a jövevényszavak adatolása.

A jelen dolgozat szakirodalomként mintegy tíz évi kutatómunka régebbi közléseit is felhasználta. A bevezetésben áttekinti a magyar–ukrán kapcsolatok történetét és tájékoztat a munka során felmerült szakmai jellegű nehézségekről.

Felvázolja a magyar elemek átkerülésének menetét, majd külön fejezetben vizsgálja meg a teljes történelmi és társadalmi folyamat néhány tényezőjét, amelyeket szükségesnek tart az emlékek és nyelvi sajátosságai jobb megértéséhez. A kárpátaljai írásbeliség emlékeit funkciójuk szerinti csoportosításban mutatja be: vallásos irodalom, hivatalos írásbeliség, urbáriális emlékek. A vallásos irodalom emlékei között külön beszél a Nyagovai Posztilláról és az Ugljai Kljucsról. A hivatalos írásbeliség keretében szól Olsavszkij Manuil szepességi püspök levelezéséről, mert abban a mesterségek szókincséből is sok található a hivatalos és a vallásos szókincs mellett. Az urbáriális emlékeket a hivatalos iratoktól külön tárgyalja, mert forrásanyagának a legnagyobb részét alkotják. Dezső László a cirill betűs szövegeket a szlovák ábécé betűivel írja át, a latin betűseket változatlanul közli.

Alapos vizsgálatnak veti alá a jövevényszavaknak az ukrán nyelvjárásba való fonetikai beilleszkedését, sorra veszi az egyes magyar magánhangzókat, majd a mássalhangzók közül a h-t és az ly-t. Kitér a kölcsönzés kronológiájára, majd a jövevényszavaknak az ukrán nyelvben való alakítani meghonosodásáról szól. Részletesebben arról, hogy a főnevek milyen neműekké váltak, milyen ragozási típusba kerültek, milyen formánsok segítségével honosodhattak meg, illetve milyen főnév-, melléknév-, igenévképzőt vehettek fel.

A jövevényszavak tárgyköri csoportosítását szintén elvégzi. A nyelvemlékek között több fajta fordul elő, de ezek nem adják vissza a teljes szókészletet. Ennek megfelelően nem egy általános elvből, hanem a nyelvi anyagból indul ki. Így alapítja meg a tematikai csoportokat. Ezekhez sok példát és magyarázatot fűz. Az alábbi öt fő tárgykör keretében tárgyalja a hungarizmusok elterjedését: feudális-paraszti gazdálkodás; államszervezet és társadalmi berendezkedés (e két csoportba tartozik a magyar jövevényszavak többsége); ipar, foglalkozások, szakmák (ide viszonylag kevés szó tartozik, ezek leginkább a tutajozással és a kereskedéssel kapcsolatosak); életvitel; elvont fogalmak.

A szerző nem szerepelteti azokat a nemzetközi vándorszavakat, amelyeknek a magyarból való származását csak bővebb gyűjtés tenné egyértelművé. A címszót nemcsak a szokásos információ követi (magyar jelentés, példamondatok), hanem

hivatkozik azokra a XIX. és XX. századi forrásokra (szótárak, szövegek, monográfiák), melyekből megállapítható, meddig volt használatos a szó, él-e még a mai nyelvjáráásokban.

A szócikkek elején az eredeti vagy az általa kikövetkeztetett címszó áll. Ezt a címszó magyar jelentései és az ezekre vonatkozó példák követik. Feltünteteti ezek leelőhelyét is. Ezután következnek a szótárakra, feldolgozásokra való hivatkozások. A szócikkek végén a feltételezett átadó magyar nyelvi forma, valamint a szó szinonimája áll. A szócikken belül utalószóként vette föl a származékszót abban az esetben, ha az nem az alapszó közelében helyezkedik el (például egy igekötő miatt). Terjedelmi okból nem vette föl utalószónak a helyesírási változatokat, viszont szerepelteti a nyelvtörténetileg, nyelvjárástanilag releváns hangtani változatokat.

Kitűnő értekezését a szerző a források és a szakirodalom felsorolásával zárja.

Kissimon Brigitta

Fekete Péter: A Heves Megyei Levéltár kéziratos térképeinek földrajzi nevei. Eger, 1989. 288 l.

Példaértékű forráskiadvány, a helynévgyűjtés nélkülözhetetlen eszköze. A megyében folyó földrajzinév-gyűjtemények megjelentetése hívta életre, mert egy-egy település ilyen jellegű kéziratainak elkészítésekor a ma élő földrajzi nevek névcikkeit a történeti adatokkal együtt közlik. E feladat korántsem könnyű, sokszor nehezen fellelhető térképek keserves búvárlása jut osztályrészéül annak, aki megközelítően teljes munkát akar végezni. Nagy segítség tehát, ha ezt a munkát átvállalja egy tudós kolléga, s gyűjteményben nyújtja át a megyei levéltár kéziratos térképeinek földrajzi neveit. Hívónévként szolgálhatnak az iménti nevek, mert segítségükkel – idősebb adatközlők bevonásával – a már egyébként elfeledett nevekről is kaphatunk információt.

„Gyűjtésünk jelentőségét abban látjuk, hogy a helyszíni kutatás és a térkép anyaga együttesen sok olyan helynévelem magyarázatát elősegítheti, amellyel a történeti adatok nélkül nem tudunk mit kezdeni, másrészt lehetőséget teremthetünk a helynévanyag máig folytatódó életének kimutatására.”

A filológiai pontossággal megírt tömör bevezetőt az adattár követi. Alapja 573 térkép az 1788–1929 közötti időből, a megyei levéltár térképtárának törzsanyaga, úrbéri térképanyaga, az egri főkapitán magánlevéltárának térképei. Összesen 101 településről. A nevek bemutatása községenként, az adatok betűrendjében történik. A névalakokat betűhűen írták le. Minden bizalommal Felsőtárkány a legjobban adatolt 784 földrajzi névvel, 200 fölötti adatot jegyeztek fel Bátor, Demjén, Felnémet településekről. A térképek tanúsága szerint Visznek a legkisebb település 2 névvel, Markaz 4, Ludas 3 adattal. Az adattárat a községek betű és sorszám szerinti listája követi, majd a névmutató következik kb. 9000 adattal. A kötet teljességéhez tartozik, hogy a felhasznált térképek adatait is közlik. Ezek egy része latin, más része magyar nyelvű.

Jelen munka levéltári kiadványként a levéltár háziyomdájában készült kis példányszámban. A tiszta, jól olvasható szöveget sok kutató forgatja majd örömmel,

ha ugyan hozzájut. Értékes szellemi torna azoknak is, akik csupán saját településük régi neveit akarják előhívni gyermekkoruk emlékei közül.

V. B.

Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon.

1723–1918 között, továbbá a későbbi államkeretekbe osztott területek részarányos adataival kiegészítve általában 1989-ig. Budapest, 1989. 905 l., 62 térkép.

Több tizezer közigazgatás-történeti adat egyetlen kötetben, huszonhét év levéltárosi munkája. Felbecsülhetetlen értékű forrásmű. Jelen ismertetés kísérlet csupán a könyv tartalmának megközelítően sem teljes áttekintésére.

Az igazgatástörténet a történettudomány egyik új, leginkább külföldön – Olasz-, Német-, Spanyol-, Franciaországban és az angolszász területeken – virágzó ága.

Az enciklopédia 12 542 magyar helység nevének tünteti fel betűrendben, és egyben bemutatja az utóbbi két évszázad történelmét is. A városok, mezővárosok, falvak stb. viszontagságos magyar történelme ismeretes mindannyiunk előtt – írja az előszóban Jean Gaudemet, a párizsi Jogi, Közgazdasági és Társadalomtudományi Egyetem professzora.

A munka kiindulásnak az 1723. évi közigazgatási állapotot tekinti, és jegyzetei segítségével számba veszi a következő évszámokkal jelzett hivatalos változásokat: 1806, 1858, 1876, 1930, 1947, 1977.

Bár a szerző az igazgatási adatokra kidolgozott kódszámrendszert használja, a tartalomjegyzék és az útmutató valamelyest megkönnyíti a gyűjtemény kezelését. A mű forrásai azok az alapfelmérések, melyeket a 18. század második felének helységnévtáraihoz készítettek a latin és görög szertartású egyházmegyék, továbbá Lipszky János 1808-ban megjelent munkája, Fényes Elek szótára, a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalnak az az összefoglaló munkája, mely az ország Pragmatica Sanctio korabeli állapotáról készült. Kiegészítésül felhasználja a szerző azt a fonetikus névgyűjteményt, mely az összes megyei hatóság területén lévő települések nevét magában foglalja. Gyalay tüzetesen elemzi az 1902-ben megjelent részletes közigazgatási térkép adatait, és nem mond le a szomszédos országok számos idevontató kiadványának, térképének áttekintéséről sem.

A bevezető tanulmány az államigazgatás, illetve a szak- és törvénykezési igazgatás kialakulásának rövid történetét vázolja. Közreadja továbbá ezek változásait is. Helységnév-lexikonunk gerincét az 1723–1980 közötti időszak 170 ezer adata alapján összeállított betűrendes felsorolás alkotja. Megtaláljuk benne az összes helységnek, valamint kb. 30 ezer külterületi lakott helynek és minden egyéb tájékozási pontnak 1723 óta ismert latin vagy latinos, német illetve elnémetesített hivatalos elnevezését. Ezt követi Kárpát-Ukrajna jelenleg is érvényben lévő, és a mostanin megelőző korszakokban létező helyneveinek jegyzéke, térképpel illusztrálva. Természetesen nem hiányozhat Magyarország igazgatástörténetének áttekintő térképe sem az 1723–1944 közötti időszakból, és végül Magyarország városait felsorakoztató áttekintő térkép 1989-ből.

Az utókor minden bizonnyal mint könyvritkaságot tartja számon Gyalay Mihály enciklopédiáját, mely csak kis példányszámban jelenhetett meg, a szerző eredeti kéziratáról fényképezve.

V. B.

A hungarológia-oktatás elmélete és gyakorlata.

Válogatás a magyar lektori konferenciák előadásaiból 1969–1986. I. kötet. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1989. 368 l. (Hungarológiai ismerettár 1.)

A cím – mint alább még szó lesz róla – nem a hungarológia, hanem a magyar mint idegen nyelv oktatásának elméletére és gyakorlatára vonatkozik. Ezek a lektori konferenciák 1969 és 1986 között zajlottak le különböző koncepciók jegyében (vagy azok nélkül), tehát meglehetősen heterogén anyagot próbáltak a szerkesztők négy csoportba osztani. Az első csoport a hungarológia oktatása és kutatása, a második a nyelvészet és nyelvoktatás, ezt követi a magyar mint idegen nyelv oktatásának módszerei, végül egy külön egység a magyar nyelvkönyvekről szóló előadásokat tartalmazza.

A kötet első, voltaképpen programadó tanulmánya Klaniczay Tibor 1973-ban elhangzott előadása *A magyar filológia helyzete külföldön* címmel. Ennek az előadásnak az alap gondolata az volt, hogy a hungarológia tudományos szintű művelőiként (hasonlóan a germanisztikához, szlavisztikához vagy azon belül a polonisztikához) olyan hallgatókat, kutatókat kell megnyerni, akik más nyelv, más kultúra szülőiteiként foglalkoznak a magyarságtudomány valamely területének kutatásával. Ennek a koncepciónak jegyében született meg annak idején a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Ugyanakkor a magyar lektorok feladata elsősorban a nyelvtanítás (a kötet ötven előadása közül negyvenöt szinte kizárólag csak erre korlátozódik), következésképp meglehetősen kevés lehetőségük van országismeretre vagy a kultúrpropagandára irányuló törekvéseik érvényesítésére. Így tehát némi ellentmondás fedezhető fel Klaniczay Tibor jól megalapozott, koncepciózus gondolatmenete és a többi előadás szövege között; kivételt csak Sárközy Péter beszámolója képez az olaszországi hungarológiai oktatásról és -kutatásról, mely szinte illusztrációja Klaniczay elképzeléseinek. Más vonatkozásban alapvető Balázs János előadása a kontrasztív nyelvészetről, s Kovács Ilona kissé nagyvonalú beszámolója a hungarológia oktatásának és kutatásának könyvtári bázisáról, továbbá Pusztay János előadása a hivatal, a kultúrpolitika tevékenységéről, mely utóbbiban bősséggel található feladatok, programok, munkatervi pontok, de az ilyesmi csak a művelődési minisztérium és alszervei pozícióinak szükségességét és fontosságát bizonyítja, nem pedig a magyarságtudomány külföldi helyzetének javulását, hiszen ezt voltaképpen inkább a megfelelő ösztöndíjak, személyes-tudományos kapcsolatok, kiadványcserék és -küldések stb. biztosítják.

A kötetben közölt előadások túlnyomó többsége tehát az idegennyelv-tanítás, s még inkább a magyar mint idegen nyelv tanításának problémáival foglalkozik. Így például a Nemzetközi Előkészítő Intézetben 1971-ben rendezett konferencia témája a nyelvi kontrasztivitás, illetve a kontrasztív alapon történő nyelvtanítás volt, s csak így érthető, hogy a nyelvészet és nyelvtanítás című fejezet 16 tanulmánya kettő (Szépe György és Éder Zoltán 1981-ben elhangzott előadása) kivételével kizárólag ehhez a fontos és érdekes tárgyhöz kötődik. Ezek közül figyelemreméltó Juhász János fejtegetése a nyelvek összehasonlíthatóságának kérdéséről. Mint szó volt róla, a hungarológia kötet cím valójában a külföldieknek szánt magyar nyelvtanítást jelenti. Speciálisan ennek a szakterületnek módszertani problémáival foglalkoznak a kötet harmadik egységének előadásai. Említést érdemel Hegyi Endre neve, aki először próbálta kidolgozni a magyar mint idegen nyelv tanításának módszertanát. Ezek közül az előadások közül még Ginter Károlyé érdemel figyelmet a magyar határozórendszeréről, továbbá Pauka Károlyé, és Somos Béla tanulmánya a kiejtés oktatásának problémáiról.

Végül külön egységet képeznek a magyar nyelvkönyvekről szóló előadások. Általános probléma volt a használható tankönyv hiánya. Ezért is érdemes Balázs Jánosnak a magyaroktatáshoz szükséges tankönyvek szerkesztésére tett, 1969-ben elhangzott javaslatát megismerni, hiszen kielégítő megoldás azóta sem született. A többi előadás csak ezen a kínos hiányon érzett panasz variációja.

Szabó G. Zoltán

Jászsági földrajzi nevek.

Szerkesztette Farkas Ferenc. Jászberény, 1989. 36 l.

Nagyító alatt a jászsági földrajzi nevek. Névtani kötet borítóján aligha lehet ennél kifejezőbb, a mű tartalmához jobban illeszkedő montázs. A *Szolnok megye földrajzi nevei*, I. A jászberényi járás megjelentése alkalmából tartott tudományos tanácskozás előadásait tartalmazó füzet a Jász Múzeum és a Jászberényi Tanítóképző Főiskola kiadványa. Ez a három előadás és a hozzájuk kapcsolódó vita, megnyitó és zárszó mai álláspontunkat tükrözi földrajzi neveink megítéléséről, természetéről.

Elsőként Hajdú Mihálynak a *Jászsági tanyanevek típusairól* szóló dolgozatát hallgathatták meg a jelenlévők. A tanyanevek névtudományi értékét nem csupán az utóbbi évtizedben kibontakozó szakmai vita mutatja, hanem az a tény is, hogy általuk megismerhetjük környezetünk, szülőföldünk, lakhelyünk eddig rejtve élő sajátosságait, helynévadási szokásait. A továbbiakban áttekintette a szerző a tanyanevek kutatásának korszakait, majd a tanyai települések kialakulását tárgyalta történeti szempontból. A *Szolnok megye földrajzi nevei*, I. című kötetben mintegy háromezerre tehető a tanyanevek száma. Ezeknek közel egyharmadát vizsgálta meg a szerző alaktani és jelentéstani szempontból. Megállapításai közül néhány érdekesség: egyelemű tanyanevet nem tartalmaz az elemzett névgyűjtemény, ritkán

fordul elő a kételemű név is, a tanya utótagú. Leggyakoribb a családnév + keresztnév + tanyája típusból származó, háromelemű névkombináció.

A szerző végül kiválasztott három települést, s ezeknek minden tanyanevét előbb külön-külön is rendszerezte, majd az adatokat összevonta, és a sajátosságokat összevetette más vidékek hasonló kutatásaival.

A kötet szerkesztője, Farkas Ferenc *Jászkáhalma neveinek néhány rendszertani vonásával* ismertette meg hallgatóit. Dolgozatának „A nevek világa” című fejezetében a település személy- és rgadványnév-típusait vette sorra. Mint mondta, a személynevek alapvetően meghatározzák a település teljes névállományát. Az előadás végén az állatnevek antropomorf jellegét bizonyította sok példával, szellemes, tanulságos összevetésekkel.

Szabó László előadásának címe *Állattartásra utaló földrajzi nevek a jászberényi járás földrajzi nevei alapján*. Bevezetésében több megközelítési szempont figyelembe vételével a névanyag gazdagságát bizonyította. „A néprajzos, aki a gyűjteményben kultúrtörténeti anyagot keres, bőséggel válogathat. Jelen van benne a régi vizivilág olyan nevekkkel, mint a szép számmal előforduló *Csikos-fenek*, *Csikos-tó* stb.; a régi vízimalmok létéről is tudomást szerezhetünk *Malom-köz*, *Malom-lapos*, *Zúgó* nevekkkel; a *Kapitány-rét*, a *Templombíró tanyája*, a *Baktár-gyép* és a belterület kerületekre való felosztása az egykori jász közigazgatás emlékét őrzi napjainkig; a *Kaszabok legelője*, *Bobák tanyája*, a *Bobák-sor* a nagycsaládok meglétéről tanúskodnak.

Megtudhattuk, hogy az állattartással kapcsolatos egyes nevek miért és milyen nyelvi alakban maradtak fenn, s kaptak helyet a gyűjteményben. Dolgozata függelékében felsorakoztatta a megye 17 településéből 14-nek az állattartásra utaló neveit.

A vita című fejezetben elsőként Virágh Ferenc hozzászólását olvashattuk, aki a történettudomány oldaláról világította meg Szolnok megye földrajzi neveit, és utalt a történeti nyelvészettel és a nyelvészeti topográfiával való kapcsolatára is. Farkas Ferenc hozzászólásában arra adott választ, hogy mivel magyarázható a mai jászsági települések életformájának viszonylagos egysége.

Imre Samu zárszavában felhívta figyelmünket arra, hogy a nyelvtudományi kutatásoknak van egy-két olyan egyéni területe (például az élőnyelvi vizsgálatok), ahol együttműködhetnek a jövőben is azok a személyek és intézmények, akik a tudományos gyűjtőmunka iránti vonzalmuknak és készségüknek olyan konkrét, szép bizonyítékát adták, mint az idézett Szolnok megyei kötet alkotói.

V. B.

Kiss Jenő: Állandó szókapcsolatok a rábaközi Mihályiban.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 155 l. (Nyelvtudományi Értekezések 127.)

A szerző több évtizede folytatja kutatómunkát a nyelvjárástan, a rétegnyelvek és a szociolingvisztika területén, és teszi közzé eredményeit. Főbb művei a magyar madárnevekről és szülőfalujának, Mihályinak a nyelvéről szólnak.

E kötetében a rábaközi Mihályi nyelvének állandó szókapcsolatait gyűjtötte össze. A füzet 2233 nyelvjárási állandó szókapcsolatot tartalmaz, ezek nagyrésze

csak Mihályiban és környékén ismeretes, A gyűjtés a kiadvány megjelenésével még nincs befejezve – írja maga a szerző is.

A nyelvjárási állandó szókapcsolatokkal eddig keveset foglalkozott a kutatás. Kiss Jenő szól vizsgálatuk történetéről, a vizsgálat módszeréről, az anyag körülhatárolásáról és definiálja a táji frazeologizmus fogalmát. Érdekes és tanulságos a gyűjtés menetének és a közben felmerült problémáknak a bemutatása. Az állandó szókapcsolatok nyelvjárásbeli szerepéről szólva kitér szociolingvisztikai megfigyeléseire is. Külön fejezetben beszél a táji állandó szókapcsolatok visszaszorulásáról, változatairól, stílusértékéről. A szótári részben terjedelmi okokból nem helyezi a szókapcsolatokat szövegkörnyezetbe. A hangjelölés egyezik a népköltések lejegyzésének Balogh Lajos által kidolgozott módszerével. A munkában falucsúfolók is vannak. Igaz, kevés, de ennek oka a gyűjtésben való segítségre felkért tanárok közömbössége volt. Az állandó szókapcsolatok felsorolása előtt válogatott bibliográfia található.

Az adattárban az egyik oldalon a szókapcsolatok kulcsszavai állnak betűrendben, a másik oldalon ennek megfelelően a frazeologizmusok maguk. Melléjük található fajtájuk és gyakoriságuk megnevezése (például *szólás, szójárás, illetve új, kihalt, visszaszorulóban lévő*), jelentésük vagy a helyzet körülírása, amelyben használatosak. Kiss Jenő jelzi a szókapcsolatok stílusértékét is.

A mutatóba nemcsak az állandó szókapcsolatok jelentését kifejező szavakat vette föl, hanem az *új, visszaszorulóban lévő, kihalt, többértelmű állandó szókapcsolat* címszavakat is. Ugyancsak szerepelteti az *átkok, a gazdaregula, a hiedelem* és a *népi meteorológia* összefoglaló címszót. Ezzel a gondosan elkészített tárgymutatóval a szerző nagyban megkönnyítette az olvasó tájékozódását.

Kiss Jenő ezzel a munkájával teljesebbé tette a mihályi nyelvjárás általa elkezdett leírását. A közlés módja alkalmassá teszi az anyagot arra, hogy a rábaközi nyelvjárás hangtani sajátosságait is megfigyeljük rajta – a szóhasználatbeli, mondattani sajátosságokon túl. Mihályi frazeologizmusainak összegyűjtése a nyelvjárastanon keresztül érintkezik a szociolingvisztikával, és ez a 2233 táji frazeologizmus nagy nyeresége a frazeológia tudományának is.

Kissimon Brigitta

Magyar Névtani Dolgozatok (80–85.)

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1989.

Balázs Géza–Barati Antónia–Wolosz, Robert: Tulajdonnevek a magyar népmesékben.

IV. köt. 72 l.

A címében is negyedik sorszámot viselő kötet a magyar népmesei tulajdonnevek összegyűjtésének és feldolgozásának befejező kötete. Az előző három rész is azonos címmel jelent meg.

A jelen kötet magyar, angol és német előszóval kezdődik, melyben a munka szervezéséről, tartalmáról vallanak a szerzők, de közlik a nevek rendszerét is. Az adattár e rendszerezés szerint betűrendben közli a neveket.

A felosztás a következő:

I. Személynevek

1. Valódi személynevek.
2. Bibliai nevek
3. Mesei nevek
 - a. Tulajdonnév-jellegű nevek
 - b. Személynévként használt más tulajdonnevek
 - c. Helynévből alakult nevek
 - d. Köznévből alakult nevek
 - e. Megszemélyesített fogalomnevek

II. Állatnevek

III. Helynevek

1. Valódi helynevek
2. Mesei helynevek
3. Hiedelem hátterű nevek

IV. Egyéb nevek

Valamennyi névadatnak megadják az előfordulási kötetét és lapszámát. Nagyon sok utalás található az adattárban, s néha idézetek is segítenek a pontosításban.

Hajdú Mihály: Az 1873. évi Helységnévtár névvégmutató szótára.
346 l.

A magyar helységnévtárak sorozatában az első kötet volt a Központi Statisztikai Hivatal által megjelentetett 1873. évi. Tartalmazta valamennyi magyar (akkori magyarországi) település illetőleg lakott hely névadatát, mintegy huszonötezer nevet. Ezeknek a helynévi adatoknak az a tergo szótára ez a könyv.

Rövid bevezetés után felsorolja a megyéket sorszámokkal ellátva, ezeken belül a járásokat szintén (megyénként újrakezdve) sorszámozva. Ezekre az azonosítás miatt volt szükség.

Az adattári rész a települések névadatait utolsó betűik ábécérendjében egymás alatt tartalmazza jobbról sorzárással. A kötet használójának tehát jobbról kezdve, visszafelé haladva kell a betűrendet követnie, hogy a sorvégek (nevek végeinek) azonosságát, illetőleg egymás után állását megkapja. Valamennyi nevet két szám és két betű követi.

Az első szám arra a megyére utal, amelyben a település található. (Ennek föloldása a bevezetésben nézhető meg.) A második szám az adott megyén belüli járásnak a sorszáma (szintén a bevezetés tartalmazza a föloldását, a számmal jelölt járás megnevezését). A betű rövidítés arra utal, hogy város (V), község (K) vagy lakatlan hely, puszta (P) volt-e 1873-ban a névvel jelölt település.

Az adattár a korabeli írásmód alapján készült, az adott évben előforduló neveket tartalmazza.

Ádám Imre: Szabolcs megye Dadai járásának jobbágynévei 1574-ből.
119 l.

A Dadai járásban az 1574. évi összeírás alkalmával 1287 adózó nevét jegyezték föl a decimátorok (adószedők). Ezeket az adatokat vizsgálja meg több szempontból

is a könyv, majd adattárban közli valamennyi nevet. A nevek vizsgálata a családnevekkel (a szerzőnél: vezetéknév) kezdődik. Ezeket jelentéstani csoportosításban sorolja föl és magyarázza eredetüket, írásmódjukat. Főbb csoportjai: keresztnév (apa teljes neve, apa becézett neve, apa neve -fi összetétellel vagy -i képzővel stb.); származási helyre utalók (-i képzősek, pusztai helynevek stb.); népek, népcsoportok nevei; foglalkozásnevek; külső és belső tulajdonságok; tárgyak, növények, állatok nevei, szavajárásai nevek stb.

Mindezeknek a névtípusoknak a számadatai, százalékos arányai zárják a családnevek bemutatását.

A keresztnév divatját falvanként is érinti, s időrendi változásokat is bemutat. Röviden összefoglalja az általános tanulságokat.

Adattára a családnevek betűrendjében, sorszámokkal ellátva tartalmazza a névadatokat az eredeti írásnak megfelelő, betűhív lejegyzésben.

Minden név mellett közli a lakóhelyet, a falu nevét, ahol összeírták a név viselőjét. Német nyelvű összefoglalás zárja a kötetet.

Lakatos Erika: Tata utcanevei.

97 l.

Tata a XIII. század óta fordul elő oklevelekben, a XIV. században jó fekvése városi rang elnyerésére adott lehetőséget. Utcái igen korán kialakultak, de utcanevekről csak a XVIII. század közepétől tudhatunk.

A kötet első része a történeti változásokkal foglalkozik igen részletesen. Megvizsgálja a névadási és névváltoztatási időszakokat, okokat és eredményeket. Különösen 1919-ben és 1946-ban volt nagyobb arányú utcanév-változtatás, amelynek eredményeit színesen mutatja be a munka.

A nevek, névelemek szinkrón vizsgálata az ismert rendszerezés szerint történik. Mind az utótagokat, mind az előtagokat jelentéseik alapján csoportosítja a szerző. Adatait összevonva, az egyes névtípusok arányszámaival együtt is bemutatja és egybeveti Tata utcanévtípusait más magyar városok neveinek földolgozásaival, számadataival. Érdekessége még a munkának, hogy névismereti vizsgálatokat is kapunk. Nemek és életkorok szerint táblázatban szemlélteti az egyes szociológiai csoportok utcanévismeretét.

A második rész a nevenkénti adattár. Ennek legfontosabb része a történeti változásokat bemutató és a nevek eredetét magyarázó tömör, de olvasmányos leírás. Egyenként, utcákra lebontva is bemutatja a szerző a név ismertségét, mégpedig külön az aktív (használatban is előforduló) és passzív (csak objektum-földéző) névismeretet.

Gazdag forrásfelsorolás zárja a kötetet.

Schneller Károly – Szabó T. Ádám: A készülő Kolozsvári Enciklopédia névanyaga.

88 l.

Nagy vállalkozásba kezdtek a szerzők, amikor Kolozsvár enciklopédiájának megírását tűzték ki célul. Ennek a sokrétű és várhatóan gazdag anyagú kötetnek az előmunkálatait tartalmazza ez a füzet, felsorolva mindazokat a személyeket és

helyeket, akiknek és amelyeknek a tervezett enciklopédiában cikkük lesz, hosszabb-rövidebb terjedelemben foglalkoznak velük a szerzők, szerkesztők.

Célja a közreadásnak az esetleges kiegészítésen kívül (akkor még) a figyelemfölvívás az erdélyi, kolozsvári értékekre, a megismertetés lehetőségére és szükségességére.

Az egész kötet csupán betűrendes adattár, mely esetlegesen tartalmaz a neveken kívül évszámokat, lokalizációs adatokat, különösen olyan esetekben, amikor több hasonló nevű szerepel a könyvben, vagy a magyar köztudatban.

A kötet értékét a hihetetlen mennyiségű (közel ötezer) különböző korú és eredetű, de Kolozsvárral valamilyen kapcsolatban lévő névadat adja meg. Rövidítésjegyzék és egy XV–XVI. századra visszavetített várostérkép zárja a kiadványt.

Sajnos, azóta mindkét szerző elhunyt, így az enciklopédia további sorsa bizonytalan.

Gasparics Gyula: Tök község mai kereszt- és becenevei.
78 l.

A Pest megyei kisközségnek mintegy 1400 lakosa van, s az ő neveiket gyűjtötte össze a szerző, teljességre törekedve. Az első részben a neveket négy korcsoportba osztotta be: 1892 és 1918 között, 1919 és 1945 között, 1946 és 1970 között, valamint 1971 és 1985 között születettek. Nemenként megadja a keresztnév-előfordulásokat betűrendben és gyakorisági sorrendben egyaránt. A nevek megterhelésének bemutatásán kívül más vidékekkel, falvakkal (Seregélyes és Rábacsanak) való egybevetéseket is találunk ebben a fejezetben. Ugyanitt az egyes nevek időszakonkénti megterhelése egymás mellett is megtalálható, s a végén össze is vonja a ma élő azonos keresztnévűek adatait, majd pozíciószámaikat állítja egymás mellé.

A névdivat korábbi alakulásáról az egyházi anyakönyvek adatai alapján kapunk tájékoztatást, majd a kettős keresztnévek, a második keresztnévek elemzését olvashatjuk. A keresztnévek fejezetét a névöröklés vizsgálata zárja.

A becenevek tárgyalását az alakítási módok szerint kezdi a könyv. Főbb csoportjai: alapnévből képzéssel, törövidítéssel és képzéssel, tőcsonkítással és képzéssel, hangcsoport-kettőztetéssel, összerántással és képzéssel, valamint szóvégelvonással alakult becenevek. Gazdag példaanyagának felsorolása után az egyes alapnevekhez tartozó becézési módokat mutatja be szintén szemléletes példákkal, korcsoportok szerint.

Hajdú Mihály

Magyar személynévi adattárak (89–91.)
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest 1980.

Matics Pál: Szalkszentmárton ragadványnevei.
71 l.

Szalkszentmárton a Duna bal partján, Budapesttől délre fekvő kiskunsági község, amely a XVI. században alakult három egymás melletti faluból. Ezeknek az

ismert története a XIII–XIV. századra nyúlik vissza. Lakói hagyományörzők, endogámok, túlnyomó részben református vallásúak. A könyv a település teljes ragadványnév-állományát tartalmazza egyenkénti felsorolással. A 386, ragadványnévvél rendelkező személy szócikkei a következő felépítésűek:

Minden névcikk sorszámmal kezdődik. Utána a személy hivatalos neve következik. Ez után jön kiemeléssel a ragadványnév, vagy ha több is van, akkor valamennyi egymás alatti felsorolásban, külön-külön számozva. Mindegyik ragadványnévnél rövidítéssel utal annak eredetére a szerző (a rövidítésjegyzékben természetesen föloldja ezeket). Ilyen kategóriák a következők: családi állapotra utaló, életkorra utaló, lakóhelyre, szokásra utaló stb. Valamennyi névcikkben megjegyzi, hogy még (a gyűjtés időpontjában) élő vagy már meghalt személyről van-e szó. A legterjedelmesebb részt a név (ragadványnév) magyarázata foglalja el, mely több név esetében mindegyiknek az eredetére kitér. A névcikket az adatközlő nevének rövidítése zárja le.

A könyv utolsó lapjain a családnevek gyakorisági sorrendjét, a ragadványnevek eredet szerinti fölosztásának számszerű adatait találjuk. Legnagyobb arányú a munkavégzésre utaló ragadványnév ebben a községben. A nevet viselők háromnegyed része már nem élt az adatok összegyűjtésekor, többségük a XIX. század második felében született, tehát részben már történetinek is tekinthető a munka.

Martos Gizella: Mezőkövesdi személynevek (1548–1683).

67 l.

A Bükk déli lejtőjén épül város a XIII–XIV. században őrző, védő feladatot töltött be. Lakói számos előjogban részesültek, amelyeknek egy részét megőrizték a XVIII. századig. Sok összeírás tükrözi ezt, s ezekből gyűjtötte adatait a szerző. Összesen három különböző összeírás adatait találjuk egymás mellett, s három időszakból (1676 és 1703 között) szerepelnek az anyakönyvek adatai is. Így a családnevek meglétén vagy hiányán kívül a nevek alaki változásait is nyomon lehet kísérni. A gazdag családnévanyagot követi a XVII. századi ragadványnevek (alias) felsorolása betűhív formában. Mind a férfi, mind a női keresztnevéről gyakorisági listát kapunk, amelyeket százalékszámú viszonyító adatok követnek.

A könyv nagyobbik része adattár, amely egyenként sorszámozva tartalmazza valamennyi összeírásnak mindegyik névadatát betűhív lejegyzéssel, forrásjelzettel együtt. Az adattár összesen 1701 személy nevét tartalmazza, de közöttük a nők sokszor csak keresztnévükkel szerepelnek.

Bura László: Bogdánfalva személynevei.

32 l.

Bogdánfalva Moldvában a déli csángó nyelvjárás egyik jelentős települése, jóllehet nem a legnagyobb faluja. Már a XVII. században összeírták a családfők neveit, összesen 23 család- és keresztnévet. A XX. század közepére közel ötszázra nőtt a lakosság száma, s ezek 74 különböző családnevet viselnek.

A munka első helyen a családnevek földolgozását közli. Megadja jelentéstani fölosztásukat, gyakorisági sorrendjüket, majd utal a románul való lejegyzés nehéz-

ségeire, az egyházi iratokban található rossz írásalakokra vagy olvashatatlan elírásokra.

A második rész a keresztnéveket mutatja be nemenként és gyakorisági sorrendben. Mivel a gyűjtés lehetőséget adott az apák neveivel egybevetni a fiak nemzedékének neveit, megállapítható, hogy ötven év alatt semmit nem változott a férfi keresztnévek divatja. A női nevek esetében nehezebb volt az összevetést megtenni, mert a forrásokban csak az özvegyasszonyok szerepelnek név szerint.

A ragadványnevek fölosztása és rendszerezése hasonló a családnevekéhez. A nevek vizsgálata alapján Bura László sok hasznos nyelvi, nyelvjárási megállapítást is tett.

A könyv befejező része a család-, keresz- és ragadványnevek külön-külön összeállított betűrendes adattára. A keresztnévek esetében a becézés módjaira is kitért a szerző.

Hajdú Mihály

Magyarország történeti helységnévtára. Árva megye (1773–1808).

Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1989. 95 l., térképmelléklet.

A *Magyarország történeti helységnévtára* című sorozat csakúgy nélkülözhetetlen forrás a településtörténet művelőinek, a történeti és településföldrajz, az egyháztörténeti, a nyelvészet és a néprajz kutatóinak, mint a *Magyarország földrajzi-név tára* sorozat darabjai, melyek a szinkron földrajzi neveket megyénként foglalják gyűjteménybe.

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat Történeti Statisztikai Kutatócsoportja 1972-ben indította el a történeti Magyarország területét felölelő, a XVIII. század végi állapotot tükröző helységnévtár összeállításának munkálatait.

A történeti helységnévtárnak ez a harmadik füzet. *Fejér megye (1773–1808)*, valamint ugyanezt az időszakot felölelve *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye és a Kiskunság* című is megjelent. A füzet kis példányszámban készült, így nem csoda, ha a jelen kiadvány elején az egész sorozat bevezetését is olvashatjuk.

Innen szerezhetünk tudomást a sorozat fő célkitűzéseiről is, azaz, hogy a források biztosította legnagyobb teljességgel gyűjti egybe a történeti Magyarország településeit (beleértve a külterületi lakott helyeket is), az önálló névvel bíró pusztákat, és megkísérli visszatükrözni a korabeli települések fontosabbnak ítéltető demográfiai, gazdasági jellemzőit. Az adatközlés forrásai között elsőként említi Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírását. A közigazgatási adatokat az 1780–1781-ben összeállított *Tabella Locorum* nyomán közli. Így derül fény arra, hogy a járási hovatartozás mellett a település a római katolikus, görög katolikus, görögkeleti egyházszerkezetben mely püspöki székhelyhez tartozott.

A népesedési adatok a II. József féle népszámlálás forrásközléseiből valók. A birtokos személyére vonatkozó információk a Helytartótanács Levéltárából és a Curiai Levéltárban található összeírásokból származnak. A többszáz nevet kitevő adattár felhasználta Korabinsky, Vályi és Lipszky helységnévtárait is. Forrásként szerepelnek még a felekezeti összeírások, kéziratos gyűjtemények a postaállomá-

sokról, a só- és harmincadhivatalokról is. A vásáradatok a korabeli kalendárium adatközlései.

Az Árva megyei kötet készítésekor figyelembe kellett venni azt a közigazgatási változást, mely a vizsgált időszakban végbement. Míg az 1773-as helységnévtár a megye településeit két járásba csoportosította, addig az 1780–1781-es *Tabella Locorum* négy járást ismer. A Magyarország történeti helységnévtára című sorozat ez utóbbit tekintette irányadónak az Árva megyei járásbeosztásnál. Bekerülhettek a kötetbe a plébániarendezéshez készített összeírások eredeti gyűjtőíveinek adatai is.

A Trencsén, Túróc, Liptó megyével határolt Árva megye 165 településének sok szempontú adatbázisát a hely- és víznevek betűrendes listája, a felekezeti mutatók, majd a birtokos nevét feltüntető birtokosmutatók teszik teljesebbé.

A kötetet angol, orosz és szlovák nyelvű részletes összefoglalás zárja. A lektor-nak, Benda Gyulának, valamint a szerkesztőnek, Hajdú Mihálynak is köszönhető, hogy a nagy értékű forrásmű megjelentetésével a történeti névtudomány művelése napjainkban újabb lendületet vett.

V. B.

R. Molnár Emma–Vass László: Stilisztikai ábécé a magyar nyelv és irodalom tanításához.

Szeged, 1989. 140 l.

Az általános és középiskolai magyar irodalom oktatása régóta nélkülöz egy olyan stilisztikai kislexikont, mely egy kötetben, lehetőleg sok címszóval és gazdag példaanyaggal világítja meg, eleveníti fel a tananyagban elszórva található stilisztikai fogalmakat.

Miért szép? Műelemzéskor önként adódik a kérdés. A megfejtés kulcsa többnyire a művészi eszközökben rejlik. Az iskolásoknak szóló stilisztikai szótár gondolatát Benkő László vetette föl három évtizeddel ezelőtt. A mindennapok magyar tanári gyakorlata is sürgette egy ilyen mű létrehozását.

A szerzőpáros 118 címszóban veszi sorra a legfontosabbnak ítélt fogalmakat a szóbeli és írásbeli közlés stílusrétegéből, a stílusirányzatokból, a szépirodalmi stílus legismertebb díszítő-, színező- és élenkítő eszközeiből, a magyar mondattani, szó-fajtani, hangtani alapfogalmakból válogatva.

A szócikkek felépítése: a fogalom nevét annak rövid meghatározása követi, majd stilisztikai vetületével ismerteti meg egy vagy több példán keresztül. Az idézeteket az általános iskolai tananyagból válogatták a szerzők. Gyakoriak a szócikken belüli utalások, ezek címszavai dőltek. Ha a címszó idegen szó (allegória, archaizmus, enjambement, szinekdoché stb.) utána zárójelben a magyar jelentését is megtaláljuk. Olykor egy-egy, a fogalomhoz jól illeszkedő rajzzal teszik szemléletesebbé a magyarázatot (például az értelmező, a szóhalmozás, a szimbólum stb. szócikkekben), jelezve ezzel, hogy más művészeti ágak is felhasználhatják az említett stílusjegyeket.

Címszavai alkalmanként felsorolások, a tárgyalt stilisztikai fogalom több elnevezését tartalmazzák (betűszó, szóösszevonás, szórövidülés, csoportnyelv, szakszó-kincs, műszó, műkifejezés). A címszójegyzék kialakításakor elsődleges szempont

volt, hogy a kötetet általános iskolások forgatják majd. Ez is magyarázza, hogy például az igeragozás, igemódok, rokon értelmű szavak, szóösszetétel részletezve került be a kötetbe, s például a versformák, hangsúly, hanglejtés stb. nem. Tankönyvszerű bősséggel tárgyalja a fogalmakat: stilisztika, stílus, stílusirányzat, stílselemzés, stílusréteg.

A kötet megjelentetése a terjedelem függvénye is. A két szerző nem lehetett könnyű szakmai helyzetben, mikor a terjedelmi korlátok miatt egy-egy szócikk rövidítésére került sor. A körültekintő válogatás eredménye, hogy néhány stilisztikai fogalom kifejtése különösen gazdag szócikkkel örvendeztette meg az olvasót.

A kötetet névmutató és címjegyzék egészíti ki. A könyv minden alkotójának, közreműködőjének munkáját áthatotta Kölcsey *Parainesis*-ének az a néhány sora, amelyet szinte ajánlásként illesztettek a mű elejére: „Többször mondtam: az élet fő célja – tett; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek nem lehetetlen. Tehát tégy! S tégy minden jót, ami tőled telik, s mindenütt, ahol alkalom nyílik, s hogy minél nagyobb sikerrel tehess, lelkedet eszközökkel gazdagítani szüntelen igyekezzél.”

V. B.

Montágh Imre: Nyelvműveltség. A beszéd művészete.

Sajtó alá rendezte Keleti István. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1989. 220 l.

A pálya delén elhunyt kivételes tehetségű logopédusból, pedagógusból népszerű nyelvművelővé, népművelővé, tudóssá és nevelővé vált szerző posztumusz kötetéhez Keleti István írta az előszót is, amelyben szűkszavú áttekintést ad Montágh Imre pályájáról, törekvéseiről, munkamódszeréről. Montágh Imre a Színházművészeti Főiskola tanáraként a színinövendékeken kívül az egész országot is megajándékozta sajátos műfajú tanulmányaival és szöveggyűjteményeivel, a helyes beszédre vezető írásaival. Nemcsak az amatőr színjátszók, nemcsak a beszédhibás gyermekek, nemcsak a leendő hivatásos színészek forgatták haszonnal munkáit, hanem mindenki, akit egy izgalmas pedagógiai kísérlet érdekelt.

A szűken szakmai, logopédiai szempontokon túl a művészi, irodalmi érték többletkövetelményével állította össze gyermekek és felnőttek gyakorlószövegeit, s ezek alapján készítette el az elméleti fogalmak tisztázásától a beszédtechnikai alapismeretekig terjedő összefoglalóit.

Magyarországon kívül a külföldi magyar gyermekek nyelvtanításában, színjátszó szakkörökben, vasárnapi iskoláiban, felnőttek irodalmi emlékeinek megőrzésében, felidézésében is komoly szerepe lehet ennek a sajátos szöveggyűjteménynek. A magyar irodalom legfényesebb lapjairól válogatta példáit, népmesék, népi mondókák, közmondások, nagy költőink (köztük is leggyakrabban Arany János, Babits Mihály, József Attila, Weöres Sándor) versei, latin művek remekbe szabott műfordításai, Papp Tibor modern költeménye mellett a Képes Krónika, Tótfalusi Kis Miklós, Zrínyi Miklós, Bethlen Miklós, Mikes Kelemen művein keresztül tanítja meg a szép beszéd fortélyait. Légzés-, hangképzés-, hangsúly-, ritmusgyakorlatai a

szakembereken kívül a magyar nyelv használatát fontosnak tartó szülők számára is rendkívül hasznosak.

Az alapismereteket és a szöveggyűjteményt gondosan válogatott szakirodalmi bibliográfia egészíti ki.

R. Takács Olga

Nominális mondatok.

ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke, Budapest, 1989. 132 l. (A „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái 8.)

A sorozat eddigi kötetei azt tanúsítják, hogy e tanszéki kutatás feladata egyrészt az, hogy a Magyar Nyelv Értelmező Szótára alapján *igei poliszémák* egyre bővülő körének jelentésszerkezetét tárja fel, másrészt pedig a *szerkezet és jelentés* belső összefüggését bizonyítsa.

A kutatás minden iránya azt célozza, hogy a mai magyar nyelv (s ezen keresztül általában a természetes nyelvek) mind több specifikus, belső nyelvi, rendszerszerű összefüggésére világítson rá, az állapot mozgásformáit, a nyelvi rendszer működésének természetét egyre behatóbban ismerje meg.

Jelen kötet elsősorban a sorozat harmadik darabjában (*Jentésszerkezet és szintaxis*. Bp., 1985), illetve Zsilka János *Tautologikus egységek a nyelvben* (Bp., 1987) című könyvében kifejtett gondolatokra épül. E művek elemzései Zsilka Jánosnak azt a felismerését igazolják, hogy a verbális mondatok nem csupán a mondat elvont kategóriájából vagy verbum finitumból vezethetők le, hanem olyan elvont főnevekből is (például *festés, harapás, hínzés, írás, járás, kötés, köpés, szerelés, vetés, vezetés* stb.), amelyek egyszerre fejezik ki magát a cselekvést (nomen actionis), valamint a cselekvés eredményét (nomen acti). Vagyis a nyelv mai állapotában található egy olyan kategória, amelyben tetten érhető a nyelv két alapvető kategóriájának, a főnév és ige különbségének a megszűnése. Mivel ezek az elemek főnevek és igék is egyszerre: az N azonos V-vel, a V azonos N-nel, *tautologikus egységek*: $N = V$. Ebből viszont az következik – ha a mondatokat e kategóriából sikerül levezetnünk –, hogy a mondatok mint szükségszerű képződmények állnak előttünk. A mondatok alanyi és állítmányi része egymásnak megfelelő, tartalmilag megalapozott kapcsolatként érthető meg.

Jelen kötet tanulmányai arról győzhetik meg az olvasót, hogy ezek a felismerések nem csupán a verbális mondatokra vonatkoznak: kiterjeszthetők a *nominális mondatokra* is. A verbális mondatokhoz hasonlóan a nominális mondatok is levezethetők, megérthetők a kifejezések mögötti, vertikálisan egymás fölé rétegződő, egyre elvontabb tautologikus egységekből. Ezen elemzés keretében tehát a nominális mondatokban szereplő elemek kapcsolata is szerves egységgé válik.

A kötet Zsilka János bevezető tanulmányát és hét munkatársa, Horváth Katalin, Járai Csongor, Kelemen Sándor, Ladányi Mária, Lindner Márta, Oravecz Barna és Spanraft Marcellin dolgozatait tartalmazza. A dolgozatok egy-egy kiválasztott nominális példamondat elemzésével igazolják, hogy a mondatok elemeinek lineáris rendjét, egységét azok a mögöttes tautologikus összefüggések biztosítják, amelyek a linearításra vertikálisan épülnek rá. Noha bármelyik nominális mondat természe-

te, mögöttes, elvont szerkezete lényegében megegyezik a többivel, a monatok sajátosan el is térnek egymástól. Így minden konkrét mondat elemzése alkalmas lehet új összefüggések felismerésére, a kutatás irányának, a vizsgálat módszerének módosítására.

A szerzők – a sorozat eddigi gyakorlatának megfelelően – a feltárt összefüggéseket árázolják is. Az ábrák a szövegben kifejtett új gondolatok mélyebb megértését segítik elő. Hiányérzetünk támad azonban akkor, ha az ábrák esetenként a gondolatok kellő kifejtését helyettesítik.

Az egyik szerző a többitől eltérő módon közelíti meg a nominális mondat problémáját. Az $N + A$; $N + V$; illetve $N + N$ szerkezetű nominális mondatokat vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a mondatra szerveződő szavak lineáris rendjét szükségszerű viszonyra, tehát olyan kapcsolattá, melyben a mondat szubsztanciális és funkcionális oldala egymásnak megfelel, az azonosító predikatív összefüggés biztosítja. Elemzései azt mutatják, hogy az alanyok és az állítmányok ekvivalenciája egymástól sajátosan eltérő rész-egész relációkon alapul.

E tanulmánygyűjtemény – mely új szempontok érvényesítése nyomán új eredményekre jut a nominális mondatok kutatásában – gazdagíthatja az eddigi kutatás eredményeit, ugyanakkor kihívást is jelenthet a más elméletekből kiinduló, eltérő szempontokat érvényesítő kutatók számára.

Horváth Katalin

Papp Ferenc: Alkalmazott nyelvtudomány.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 36 l. (Értekezések, emlékezések)

A dolgozat Papp Ferenc akadémiai székfoglaló előadásának írott változata. A szerző röviden áttekinti az alkalmazott nyelvtudomány legfontosabb területeit, hangsúlyozva, hogy – a teljesség igénye nélkül – elsősorban azokra a modern alkalmazási ágakra fordít figyelmet, melyek fejlődése szoros kölcsönviszonyban áll a XX. századi általános nyelvészet belső fejlődésével.

A helyesírás, a nyelvművelés, a lexikográfia, az idegen nyelvek tanítása és a fordítás egyes kérdéseinek felvetése után Papp Ferenc a számítógépes nyelvészet, ezen belül a gépi fordítás mai kérdéseit vizsgálja részletesebben. A gépi fordítással, a mesterséges intelligencia problémáival foglalkozó kutatások egyaránt épülnek az elméleti matematika és az általános nyelvészet eredményeire.

Az alkalmazott nyelvészet ezen ágának dinamikus fejlődése napjainkban annyira meghatározó, hogy nagy mértékben visszahat a tisztán elméleti általános nyelvészetre. Szerepe van abban, hogy a Saussure munkássága nyomán kibontakozó strukturális nyelvtudomány a kulturális modernség előterébe lépett.

Horváth Katalin

Szaknyelvi divatok.

Szerkesztette Bíró Ágnes. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 297 l.

„Egy nyelvnek valamely tudomány(ág)ban, szakmában, foglalkozási körben kialakult olyan változata, amely a köznyelvtől főként szakszókincsében tér el; műnyelv.” (ÉrtSz)

Egy-egy szakma terminológiájának ismerete, nyelvi változásainak nyomon követése, netán elemzése nemcsak az adott terület művelőinek, kutatóinak feladata. Mindannyiunké is, hisz nyelvünket keresztül-kasul szótték a szaknyelvi szókincs elemei. A *Szaknyelvi divatok*at elgondolkodtató olvasmányul ajánlja a kötet szerkesztője mindazoknak, akiket nemcsak szakmai tevékenységük, tudományuk, munkaterületük érdekel, hanem annak legfontosabb eszköze, a magyar nyelv is. Átlagemberként a szaknyelvek dzsungelében legfeljebb ha utat törhetünk magunknak, s mire megeljük a helyes csapást, a (köz)érdeklődésre már újabb szaknyelvi ágazatok tartanak igényt (például hírközlés, számítástechnika).

Frecskay János 1902-ben megjelent *Mesterségek szótára* című kötetében még 400 oldalon ismertetett 50 iparágat munkafolyamatainak leírásával együtt, megőrizve számunkra például az aranyverő, cserzővarga, gyertyamártó, szappanos, kosárkötő, könyvnyomtató, rézművesség stb. szakszavait. Előszavában a majdani kollégáknak üzen: „Azzal is vigasztalódom, hogy lesznek utánam (mert hiszen száz meg száz mesterség még megíratlan), akik az általam megvetett alapra, nálamnál jobban fölverteve, majd biztosabban építenek, hibáimat jóakarattal megigazítják, a fogyatkozásokat kipótolják.” Talán ennek szellemében is fogant a *Szaknyelvi divatok* című könyv. Nemkülönb az a tény is a téma kifejtése mellett döntött, hogy Klár-Kovalovszky: *Műszaki terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései* című tanulmánykötet 1955-ben látott napvilágot, és Grétsy László *Szaknyelvi kalauza* is 35 éves (1964).

Ilyen előzmények után az öttagú lelkes szerzőgárda három fejezetben megannyi példával, ötlettel, olykor humorral életközelpbe hozta a szaknyelvek sokszínű terminológiáját.

Az első fejezet, a *Szaknyelvi jelenségek színe és fonéka* című, hét tanulmányban foglalja össze a szaknyelvek általános kérdéseit. A szaknyelvek csoportnyelvek, a szaktudományos és a műhelynyelvekkel, kismesterségek nyelvével, hivatali nyelvvel együtt csakúgy, mint a hobbynnyelvek és a gyermeknyelv, diáknnyelv, ifjúsági nyelv is. Szintúgy az argó is a társadalmi nyelvváltozatok egyike. Nyelvünk fejlődésével sokban változott a szaknyelv megítélése is. Bár egy XIX. századi közmondás szerint a szaknyelv addig áros, míg titkos – már csak mosolyogni való.

A szakközleményeknek törekedniök kell a pontosságra, az egyértelműségre. Mindannyiunk jogos igénye, hogy leendő szakszavaink egyszerűek, hajlékonyak, lehetőleg magyarosak, a szaknyelvi terminológia rendszerébe jól beilleszthetők, s időtállóak legyenek.

Nyelvünk egyéb rétegeihez hasonlóan a szaknyelvek is bővelkednek idegen szavakban. Egy új fogalom megnevezésére két út kínálkozik: magyar szót alkotni, vagy átvenni az idegent. Anyanyelvünk szempontjából az első megoldás tűnik hasznosabbnak, de ez nem mindig valósítható meg. Esetenként nem célszerű, sőt nem is szabad mindenáron erőltetni a magyar szavak megalkotását. A szaknyelvek stílusában a szóképeknek is fontos szerepük van. A szaknyelv is bővelkedik metafo-

rákban, legfőljebb azok asszociációs területe nem olyan nagy, mint a művészi nyelvben.

A *számítógép nyelve* című tanulmány szerzője bemutat néhányat azon vélemények közül, melyek a sajtóban jelentek meg nagy száman a számítástechnika nyelvének idegenszerűsége ellen és mellett. Számítástechnikai ismeretekkel is gazdagodik az olvasó, miközben a *Nyelvek-e a programnyelvek?* című tanulmányt lapozgatja. A példákkal gazdagon illusztrált dolgozat summázata: nyelvi feltételekkel is számolni kell, ha a különböző szakterületen tevékenykedők kezébe akarjuk adni a számítógépet mint feltétlenül szükséges munkaeszközt. Cél, hogy a számítástechnikai szaknyelv elsajátítása megkönnyítse a számítógép mindennapi alkalmazását.

A könyv minden bizonnyal legérdekesebb fejezete a „Görbe tükör (szak)íróknak és olvasóknak” című második rész. Szellemesen megírt, ötletgazdag és fordulatos dolgozat foglalkozik a sajtónyelvi címadással. Először a téma stilisztikai megközelítését adja a tanulmány írója, majd megismertet a címek típusaival (például a mulatógósakkal és a nevetségésekkel).

A többi dolgozat egy-egy szaknyelvet választ értekezése tárgyául, és sok-sok példával az olvasó elé tárja a sajtónyelv, a sportnyelv, újságnyelv, tudományos és kritikai nyelvünk jellemzőit és fonákságait.

A kötet szerzői mindannyian nyelvészek. Vajon a nyelvész mindig jól ír? – kérdezi egyikük. A nyelvtudós egyrészt legjobb ismerője, másrészt egyéni és esendő használója is a nyelvnek. Vajon figyel-e a nyelvész saját nyelvhasználatát? A logikus okfejtésű cikket egy idézet zárja – a nyelvészt is megrétfálhatja saját nyelvére.

Hogyan éli hétköznapjait a szaknyelv például a laza társalgásban, a használhatatlan utasításokban, az ízek nyelvében – a szakácskönyvekben. Ezt hivatott bemutatni a III. nagy fejezet, „Szaknyelv házi használatra” címmel.

A kötetnek hasznos függeléke, gazdag jegyzetanyaga, kb. 500 adatos szó- és tárgymutatója van. A Grétsy László lektorálta *Szaknyelvi divatok* akár tankönyv is lehetne.

A szerkesztő után magam mint olvasó ajánlom ezt a könyvet mindazoknak, akik eddig idegenkedtek a szaknyelvektől, és azoknak is, akiknek nem szűnő igénye anyanyelvünk mind teljesebb és helyesebb megismerése.

V. B.

Wojatsek, Charles: Hungarian. Textbook and Grammar.
Széchenyi Society Inc., Calgary, Alberta, 1989. 324 l.

1962 óta ez az ötödik kiadása ennek a magyar könyvnek. Felépítése a hagyományos nyelvkönyveké: szöveg, kérdések, szószedet, nyelvtan, gyakorlatok. Nagy előnye a hazai, angolul kiadott magyar nyelvkönyvekkel szemben, hogy mindenütt tekintettel van az angol nyelvi sajátosságokra és a magyartól eltérő különbségekre. (Mindezt az angol nyelvi műveltség alapjáról.) Sajnálható, hogy hiányzik a főszöveget kiegészítő párbeszéd, mely egy nyelvkönyvnél elengedhetetlen élőnyelvi beszédfordulatokat kellő teljességgel vagy legalábbis bőséggel megismertetheti.

Hasznos lett volna a magyar szókincs alaposabb megrostálása, hiszen akár

nyelvtani példák gyanánt sem szükségszerű az olyan (egyébként elenyésző számú) szó, mint a *teve, járom, pogány* stb. ismerete. Előnye ennek a kötetnek a hasonló hazai kiadványokkal szemben még az is, hogy szövegeiben jobban tekintettel val a külföldi használó igényeire (*situáció, szókincs* stb.), továbbá magyar művelődés-történeti jellegű információi mentesek a propagandisztikus felhangoktól.

Sz. G. Z.